

Sławomir Olszewski, Katarzyna Parys
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Matryce i odbitki – próba refleksyjnego odczytania charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Część I

Artykuł przedstawia część rezultatów badawczych uzyskanych w ramach projektu dotyczącego treści i znaczenia charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Biorąc pod uwagę mnogość tekstów tego rodzaju ograniczono się do wyboru kilku najbardziej reprezentatywnych spośród nich. Zamierzeniem autorów było zwrócenie uwagi na potencjał tkwiący w tych opracowaniach i niebezpieczeństwa związane z nieprawidłowym ich odczytywaniem. Zaproszenie do przemyśleń na ten temat rozpoczęto od przedstawienia zasadności podjętych działań badawczych i ich założeń koncepcyjnych. W niniejszym artykule poddano analizie zagadnienia odnoszące się do właściwości rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, zróżnicowania wewnątrzgrupowego omawianej populacji, uwzględniania w charakterystykach grupy odniesienia, sposobu wartościowania opisywanych cech oraz ukazywania powiązań pomiędzy poszczególnymi właściwościami funkcjonowania opisywanej zbiorowości. Informacje dotyczące formy analizowanych charakterystyk zostaną przedstawione w kolejnej publikacji.

Słowa kluczowe: osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, właściwości rozwoju, zróżnicowanie wewnątrzgrupowe, zasoby i ograniczenia w funkcjonowaniu

Stencils and prints – an attempt to read reflectively the characteristics of persons with mild intellectual disabilities. Part I

The article presents some of the research results obtained under the project on the content and importance of the characteristics of people with mild intellectual disability. Taking into account the multitude of texts of this type, the selection of the most representative among them was limited. The authors' intention is to draw attention to the potential of these texts and the dangers of misreading them. The call for reflection began by presenting the legitimacy of the research activities undertaken and their conceptual assumptions. The issues relating to the developmental characteristics of persons with mild intellectual disabilities were examined, intra-group differentiation of the population concerned, taking into account in the characteristics of the reference group, the way in which the characteristics described are valued and the relationship between the different characteristics of the functioning of the described collective is shown. Information on the form of the analyzed characteristics will be presented in the next publication.

Keywords: people with a mild intellectual disability, developmental characteristics, intra-group differentiation, resources and restrictions on the functioning

Wprowadzenie

Charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim stanowią powtarzalną część publikacji odnoszących się do tej zbiorowości. Odnajdujemy je w podręcznikach akademickich (np. Dykcik 1997, Chrzanowska 2015), opracowaniach metodycznych (np. Jurkiewicz, Rola 2010; Antoszkiewicz 2016), a także w monografiach naukowych (np. Głodkowska 1999; Otrębski 2007). Ponieważ są stałym, często przywoływanym elementem znajdującym miejsce w licznych opracowaniach z zakresu pedagogiki specjalnej, trafiają do szerokiego grona odbiorców. Można w związku z tym założyć, że dostarczając informacji na temat charakteryzowanych osób, pełnią ważną rolę w kształtowaniu świadomości społecznej. Z tego powodu warto przyjrzeć się, w jaki sposób ukazywane są w nich osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Czy i na ile charakterystyki odzwierciedlają tę populację w całym jej zróżnicowaniu? Na jakie zagadnienia autorzy charakterystyk zwracają uwagę, jakie aspekty funkcjonowania uwzględniają, w jaki sposób to czynią?

Nasze rozważania oparliśmy na opracowaniach uwzględniających charakterystyki osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną, pomijając te, które ukazują funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną bez wskazania na jej stopień. Z uwagi na dużą liczbę tego rodzaju opracowań wybraliśmy spośród nich najbardziej znaczące, ważne dla rozwoju polskiej oligofrenopedagogiki, szeroko ujmujące zagadnienia osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną, przedstawiające ich funkcjonowanie w różnych sferach. W grupie wybranych opracowań znalazły się również podręczniki z zakresu pedagogiki specjalnej, w których uwzględniono charakterystyki funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Przedmiotem naszej uwagi uczyniliśmy prace autorów o rozpoznawalnym dorobku, często przywoływanym w publikacjach innych badaczy. W rezultacie tych działań analizie poddaliśmy charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim zawarte w następujących publikacjach: Różycka J. (1959), *Dziecko o obniżonej sprawności umysłowej*; Grzegorzewska M. (1964), *Pedagogika specjalna. Skrypt wykładów*; Kirejczyk K. (1964), *Nauczanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej ze szczególnym uwzględnieniem pracy w klasie I szkoły specjalnej dla upośledzonych umysłowo*; Doroszewska J. (1981), *Pedagogika specjalna, T. II. Podstawowe problemy teorii i praktyki rewalidacji poszczególnych odchyień od normy*; Kostrzewski J. (1981) *Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo* [w:] *Upośledzenie umysłowe – pedagogika*, red. K. Kirejczyk; Borzyszkowska H. (red.)(1985) *Oligofrenopedagogika*; Wyczesany J. (1999) *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*; Wyczesany J. (2012) *Wybrane aspekty diagnozy i terapii osób z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*, K. Bobińska,

T. Pietras, P. Gałęcki; Chrzanowska I. (red.) (2015) *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*.

Wyjaśnienia wymaga uwzględnienie w przedstawionym wykazie dwóch pozycji autorstwa Janiny Wyczesany. Zdecydował o tym fakt, iż jest to Autorka, która od lat konsekwentnie przygotowuje podręczniki akademickie z zakresu oligofrenopedagogiki¹ bądź rozdziały w wieloautorskich monografiach dotyczących pedagogiki specjalnej², zawierające charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną. W większości swych publikacji Autorka niemal w identyczny sposób, zarówno pod względem treści jak i formy, charakteryzuje osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Wyraźna różnica dostrzegalna jest w rozdziale zamieszczonym w opracowaniu zbiorowym pod red. Bobińskiej, Pietrasa, Gałęckiego (2012). Stąd w naszych analizach wzięliśmy pod uwagę dwa opracowania autorstwa Janiny Wyczesany: to z 1999³ roku, które prezentuje sposób charakteryzowania widoczny w innych, wcześniejszych publikacjach a równocześnie uwzględnia drobne modyfikacje i uzupełnienia stopniowo wprowadzone przez Autorkę oraz wymienione wcześniej opracowanie z 2012 roku, w którym Autorka w zmienionym ujęciu zaprezentowała charakterystykę osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Analizując charakterystyki koncentrowaliśmy się na elementach najbardziej charakterystycznych, zarówno z uwagi na treść, jak i formę tych opracowań. Staraliśmy się przy tym unikać tworzenia tekstu, który mógłby być postrzegany jako sumaryczna charakterystyka, stanowiłby hybrydę zbudowaną na bazie wcześniejszych opracowań, powstających w różnym czasie (między 1959 a 2015 rokiem) i opisywałyby funkcjonowanie różnych grup reprezentujących złożoną populację osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Tego rodzaju opis byłby tylko pozorną charakterystyką wskazanej grupy osób, ukazując faktycznie nieistniejącą rzeczywistość.

Podjęte działania koncepcyjne, wstępna analiza wybranych charakterystyk umożliwiły wyodrębnienie grupy zagadnień związanych z treścią oraz grupy zagadnień dotyczących formy tekstów opisujących funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w sferach fizyczno-motorycznej, orientacyjno-poznawczej oraz społeczno-emocjonalnej. Biorąc pod uwagę obszerność materiału uzyskanego w ramach realizowanego projektu, wskazane treści zostaną przedstawione w dwóch częściach. W niniejszym artykule

¹ Wyczesany J. (1994), *Oligofrenopedagogika*; Wyczesany J. (1998), *Oligofrenopedagogika*. Wybrane zagadnienia pedagogiki upośledzonych umysłowo; Wyczesany J. (1999), *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*. Podręczniki te doczekały się wielu wydań.

² Dykcik W. (red.) (1997), *Pedagogika specjalna*; Bobińska K., Pietras T., Gałęcki P. (red.) (2012), *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*.

³ Mimo, że praca ta doczekała się kolejnych wydań, część poświęcona charakterystyce osób niepełnosprawnych intelektualnie nie uległa żadnym zmianom.

omówiona zostanie pierwsza grupa zagadnień⁴, uwzględniająca następujące elementy:

- właściwości rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim,
- zróżnicowanie wewnątrzgrupowe,
- obecność grupy odniesienia,
- sposób wartościowania opisywanych właściwości,
- powiązania ukazywane pomiędzy opisywanymi właściwościami i procesami.

Właściwości rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

Treści pierwszego z analizowanych elementów koncentrują się wokół kwestii etapowości i tempa rozwoju, jego dysharmonii oraz zasadności i możliwości podejmowania działań stymulacyjnych, a także granic (możności i niemożności) rozwojowych.

Zagadnienie etapowości rozwoju uwidacznia się wyraźnie jedynie w przypadku opisów myślenia. Autorzy analizowanych charakterystyk zwracają uwagę na etapy w rozwoju myślenia, jakie osiągają (są w stanie osiągnąć) osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz na tempo rozwoju, wolniejsze tempo przechodzenia z niższego na wyższe stadium rozwojowe. Odwołują się przy tym bezpośrednio lub pośrednio do teorii Jeana Piageta.

Dostrzegalnym rysem niektórych spośród analizowanych tekstów jest również wskazywanie na istnienie zjawiska dysharmonii w rozwoju poszczególnych cech. Zjawisko to ukazywane jest w odniesieniu do funkcjonowania motorycznego (zob. Kostrzewski 1981: 117; Borzyszkowska 1985: 40), procesów pamięciowych (zob. Różycka 1959: 63–64; Kostrzewski 1981: 29), czy procesów poznawczych (Wyczesany 1999: 33)

Celowość podejmowania działań rehabilitacyjnych to kolejny aspekt dający znać o sobie w analizowanych tekstach. Przechodzenie na wyższe etapy funkcjonowania staje się możliwe nie tylko za sprawą naturalnych zmian rozwojowych, ale i dzięki celowej stymulacji. W poszczególnych charakterystykach zwraca się uwagę na możliwość podejmowania działań usprawniających w odniesieniu do niektórych sfer funkcjonowania: motoryki (Różycka 1959: 82), spostrzegania (Różycka 1959: 59-60; Kirejczyk 1964: 23), uwagi dowolnej (Kostrzewski 1981: 115;

⁴ Grupa zagadnień dotyczących formy analizowanych charakterystyk zostanie przedstawiona w artykule zatytułowanym Matryce i odbitki – próba refleksyjnego odczytania charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Część II. Tam też Czytelnik odnajdzie podsumowanie całości realizowanego projektu badawczego.

Chrzanowska 2015: 272), pamięci (Kirejczyk 1964: 29), mowy (Doroszevska 1981: 87; Kostrzewski 1981: 115). O konieczności i możliwości podejmowania działań usprawniających funkcje psychoruchowe osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim może również zaświadczać, choć w pośredni sposób, wskazanie na istniejące w tej grupie osób zjawisko „niedoświadczenia” wspomnianych funkcji (Grzegorzewska 1964: 28; Wyczesany 1999: 34). Część spośród autorów analizowanych charakterystyk stwierdza, iż mimo działań stymulacyjnych osiągnięcia osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim są niższe niż ma to miejsce w przypadku osób pełnosprawnych. Poszczególni autorzy informują o istnieniu tego zjawiska w odniesieniu do percepcji (Różycka 1959: 61), myślenia (Borzyszkowska 1985: 42-43), a także uwagi (Kostrzewski 1981: 115; Chrzanowska 2015: 272). W oparciu o przedstawione informacje można sformułować następujące wnioski:

- Uwzględnianie przez autorów charakterystyk tylko niektórych sfer rozwoju podczas wskazywania możliwości stymulacji i efektów oddziaływania nie dowodzi, iż w pozostałych obszarach opisywane zjawisko nie występuje. Taki sposób postępowania może wskazywać na przypadkowość doboru treści, skutkuje ich niekompletnością.
- Stwierdzenie u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim niższych osiągnięć niż u ludzi pełnosprawnych może sugerować istnienie ograniczeń, ale nie muszą to być jedynie ograniczenia tkwiące w tych osobach. Przyczyn opisanego stanu rzeczy można doszukiwać się również w czynnikach zewnętrznych, takich jak np. zastosowana metoda, systematyczność i intensywność oddziaływań, zaangażowanie i kompetencje osoby podejmującej działania stymulacyjne, jej przekonanie o możliwości odniesienia sukcesu.

W materiale poddanym analizie pojawiają się informacje wskazujące na istnienie granic rozwojowych w funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Dotyczą one trudności bądź niemożności osiągnięcia wyższych etapów w zakresie myślenia. Informacje te wyrażane są w sposób zróżnicowany z uwagi na stopień stanowczości stosowanych stwierdzeń. Kategorieczne sformułowania typu *nie są w stanie przekroczyć w swoim rozwoju...*, *na tym okresie kończy się pułap ich możliwości* (Kostrzewski 1981: 116), *nie są zdolni do opanowania...* (Różycka 1959: 92) występują rzadziej niż mniej kategorieczne informacje pozwalające domyślać się granic rozwojowych, wnioskować o osiągnięciach możliwych do uzyskania przez charakteryzowane osoby, np. *potrafią one nauczyć się wykonywania szeregu mniej skomplikowanych zawodów, potrafią oni również w większości wypadków samodzielnie radzić sobie w niezbyt skomplikowanych sytuacjach* (Kirejczyk 1964: 20-21). Kategorieczność stwierdzeń sugerujących występowanie granic rozwojowych w grupie

osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, bywa łagodzona poprzez zastosowanie określeń *na ogół* (Różycka 1959: 72), *w większości wypadków* (Kirejczyk 1964: 21), *najczęściej, w zdecydowanej większości* (Chrzanowska 2015: 273).

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną informację dotyczącą granic rozwojowych charakteryzowanych osób, która pojawia się w najnowszej spośród analizowanych charakterystyk. Mówi ona o tym, iż w miarę upływu czasu można dostrzec zmiany w postrzeganiu możliwości rozwojowych osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, a współczesne rokowania pozwalają bardziej optymistycznie oceniać ich szanse rozwojowe (Chrzanowska 2015: 275).

Zróżnicowanie wewnątrzgrupowe

Oczywiste jest, iż wyodrębnienie określonej grupy ludzi w oparciu o wybrane kryterium nie gwarantuje jej jednorodności pod każdym względem. Przedstawiciele danej zbiorowości może różnicować wiele cech. Duża liczba takich cech, a przez to złożoność obrazu grupy powoduje, że autor charakterystyki jest w stanie uwzględnić w opisie jedynie wybrane właściwości różnicujące, te które są istotne z punktu widzenia potrzeb tworzonej charakterystyki. Warto zatem rozważyć w jaki sposób autorzy analizowanych opracowań prezentują zróżnicowanie wewnątrzgrupowe opisywanej zbiorowości.

W każdej z charakterystyk można odnaleźć informacje wskazujące na istnienie różnic wewnątrzgrupowych w populacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Informacje te jednak dotyczą różnych sfer funkcjonowania, a także różnych właściwości charakteryzowanych osób. Widoczne w charakterystykach zróżnicowanie wewnątrzgrupowe dotyczy m.in.:

- natężenia niepełnosprawności w obrębie grupy (Różycka 1959: 78; Kirejczyk 1964: 29);
- wieku, etapu życia (Różycka 1959: 94; Kirejczyk 1964: 20; Kostrzewski 1981: 115);
- etapu edukacji (Różycka 1959: 67, 69; Kostrzewski 1981: 115);
- usposobienia/właściwości funkcjonowania emocjonalnego (Różycka 1959: 93; Grzegorzewska 1964: 24; Kirejczyk 1964: 39; Doroszewska 1981: 92; Wyczesany 1999: 36);
- zaburzeń zachowania (Wyczesany 2012: 72);
- aktywności społecznej (Wyczesany 2012: 72).

Autorzy analizowanych charakterystyk w niejednakowy sposób zwracają uwagę na zróżnicowanie wewnątrzgrupowe. Jednym ze sposobów, jaki stosują, jest wyraźne odnoszenie całej charakterystyki lub jej fragmentów wyłącznie do części populacji, wyodrębnionej z uwagi na okres rozwoju bądź etap edukacji (np. dzieci, uczniowie klas VII). Kolejnym rozwiązaniem ukazującym wewnątrz-

grupową niejednorodność jest podział populacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim przy uwzględnieniu wybranego kryterium i opisywanie każdej wydzielonej w ten sposób grupy: np. grupy *debili lekkiego stopnia, stopnia średniego i zdecydowanych debili* (Różycka 1959: 78), *dzieci eretycznych i dzieci apatycznych* (Wyczesany 1999: 36).

Zazwyczaj jednak autorzy zaznaczają niejednorodność grupy poprzez zastosowanie takich określeń, jak np. *na ogół* (Różycka 1959: 72), *z reguły, prócz sporadycznych wypadków* (Kirejczyk 1964: 29), *najczęściej, w zdecydowanej większości* (Chrzanowska 2015: 273). Tym samym wskazują, iż omawiana cecha nie dotyczy wszystkich osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, a zatem należy ją odnosić tylko do części tej populacji.

Odwołania do zróżnicowania wewnątrzgrupowego pojawiają się często jako informacje uzupełniające, sprawiają wrażenie przypadkowości. Daje znać o sobie brak konsekwencji w ich przedstawianiu, gdyż nie we wszystkich aspektach funkcjonowania autorzy odnoszą się do kwestii zróżnicowania. Dodatkowo, skrótość podawanych informacji może skłaniać do tworzenia nieuzasadnionych dopowiedzeń, a tym samym prowokować ryzyko nadinterpretacji.

Obecność grupy odniesienia

Wprowadzenie grupy odniesienia do opisu danej zbiorowości pozwala prowadzić porównania pomiędzy nimi. W konsekwencji możliwe staje się zwrócenie uwagi na różnice i podobieństwa, a tym samym pozyskanie większej liczby danych. Zastosowanie tego rozwiązania czyni opis bardziej wyrazistym i czytelnym dla odbiorcy.

Grupa odniesienia pojawia się jedynie w niektórych fragmentach analizowanych charakterystyk. Najczęściej grupę tę stanowią osoby pełnosprawne intelektualnie, rzadziej osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (zob. Różycka 1959: 29, 59; Kostrzewski 1981: 115). Odwoływanie się do grupy odniesienia nie zawsze jednak jest stosowane w sposób konsekwentny. Nie dotyczy w jednakowym stopniu każdego fragmentu analizowanych charakterystyk, czasami w obrębie jednej charakterystyki autor odwołuje się do różnych grup odniesienia.

Zazwyczaj osoby, w stosunku do których czyni się porównania, są określane w bardzo ogólny sposób jako: *dorośli i dzieci normalne* (Różycka 1959: 60), *dzieci normalne* (Różycka 1959: 28-31; Kirejczyk 1964: 25, 28, 33; Borzyszkowska 1985: 41; Wyczesany 1999: 33), *ludzie o normalnej mentalności* (Różycka 1959: 28-31), *dzieci normalnie rozwinięte* (Borzyszkowska 1985: 41), *dzieci normalnie rozwinięte umysłowo* (Kirejczyk 1964: 25), *dzieci o prawidłowym rozwoju umysłowym* (Kostrzewski 1981: 115; Wyczesany 2012: 70) bądź *osoby sprawne, populacja osób sprawnych, populacja*

ogólna (Chrzanowska 2015: 272-273). Niekiedy autorzy (Różycka 1959: 88; Kostrzewski 1981: 115, 117; Borzyszkowska 1985: 40; Wyczesany 2012: 70; Chrzanowska 2015: 273) wskazują, że grupę odniesienia stanowią rówieśnicy. Taki przekaz powoduje, że informacja staje się bardziej precyzyjna, niż ma to miejsce w przypadku zastosowania wcześniej przywołanych określeń. Trzeba jednak zauważyć, że w charakterystyce autorstwa Kostrzewskiego termin *rówieśnicy* pojawia się w dwóch znaczeniach. Jest przez niego stosowany wobec osób w tym samym wieku życia (*rówieśnicy o prawidłowym rozwoju umysłowym, prawidłowo rozwijający się rówieśnicy* – Kostrzewski 1981: 117) lub też odnoszony do ludzi o równym wieku intelektualnym (*normalni rówieśnicy o takim samym wieku intelektualnym* – Kostrzewski 1981: 115).

W wyniku porównywania osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim z wybraną grupą odniesienia ujawniają się różnice i podobieństwa pomiędzy obydwoma zbiorowościami. W analizowanych charakterystykach wskazywane są przede wszystkim pierwsze z nich. Jest to zrozumiałe, gdyż charakteryzując określoną grupę siłą rzeczy dąży się do podkreślania jej odmienności, wskazywania cech różnicujących tę zbiorowość od innych. Trzeba równocześnie być świadomym, iż koncentracja na różnicach może prowadzić do nadmiernej ich ekspozycji oraz marginalizowania podobieństw. Tym samym powstaje przekłamany obraz charakteryzowanej grupy, co może skutkować uruchamianiem i potwierdzaniem stereotypów funkcjonujących w świadomości społecznej.

Przedstawiane w charakterystykach różnice nie potwierdzają istnienia cech specyficznych, właściwych wyłącznie osobom niepełnosprawnym intelektualnie w stopniu lekkim, nie stanowią więc wyznacznika niepełnosprawności intelektualnej, mogą bowiem charakteryzować także osoby należące do innych zbiorowości. Dotyczą jedynie częstotliwości lub nasilenia występujących cech. Biorąc pod uwagę częstotliwość występowania, należy zauważyć, że takie same nieprawidłowości funkcjonowania, których doświadczają osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim zdarzają się też u innych ludzi. W charakteryzowanej grupie występują jednak one częściej niż w populacji generalnej, a rzadziej niż u osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (Kirejczyk 1964: 21; Kostrzewski 1981: 115, 117; Borzyszkowska 1985: 40). Natomiast o różnicach w nasileniu zaświadcza następujące stwierdzenia, odnoszone do grupy osób niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim, a które wynikają z porównania tej grupy z osobami pełnosprawnymi:

- *mniej* zasoby i umiejętności w zakresie procesów orientacyjno-poznawczych i funkcjonowania społecznego (Kostrzewski 1981: 116–117; Wyczesany 1999: 36; Chrzanowska 2015: 273);
- *wolniejsze* tempo procesów poznawczych (Różycka 1959: 59; Kirejczyk 1964: 25; Borzyszkowska 1985: 41; Wyczesany 1999: 33; Chrzanowska 2015: 272);

- znacznie *wolniejsze* tempo rozwoju (Kostrzewski 1981: 114-115; Wyczesany 1999: 33; Wyczesany 2012: 71; Chrzanowska 2015: 272).

Informacje o cechach różnicujących nie wskazują jednak na zupełny brak zasobów i umiejętności, nieobecność przejawów rozwoju u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Zaświadczają jedynie o innym ich nasileniu i zakresie. Dlatego treści dotyczące różnic jednocześnie sugerują istnienie podobieństw między porównywanymi grupami.

Inny sposób podawania informacji, na podstawie którego można wnioskować o podobieństwie między osobami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a populacją generalną wiąże się z sytuacjami, w których autorzy przedstawiają właściwości funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim nie uwzględniając żadnej grupy odniesienia. W takiej sytuacji o podobieństwie można wnioskować dzięki wiedzy dotyczącej właściwości funkcjonowania osób pełnosprawnych. Przykładowo, w charakterystykach pojawiają się informacje, iż słownictwo bierne u osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim jest bogatsze od czynnego (Kostrzewski 1981: 115; Wyczesany 2012: 71; Chrzanowska 2015: 273), iż łatwiej jest im uchwycić różnice między obserwowanymi przedmiotami niż podobieństwa (Kirejczyk 1964: 32; Borzyszkowska 1985: 42), jakość spostrzegania w znacznym stopniu zależy od codziennych doświadczeń (Chrzanowska 2015: 272), nieznanostwo środowiska, niezrozumienie zjawisk w nim występujących *powoduje niepewność w postępowaniu i zachowaniu się* (Kirejczyk 1964: 36), wśród tych osób spotykamy zarówno osoby społecznie aktywne, jak i społecznie bierne (Wyczesany 2012: 72). Przywołane treści, pomimo, iż mogą sprawiać takie wrażenie, nie wskazują na cechy specyficzne dla charakteryzowanej grupy.

Sporadycznie zdarza się, iż autorzy analizowanych charakterystyk informują wprost o istnieniu podobieństw, czy też braku różnic między populacjami osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i osób w normie intelektualnej. Dotyczą one wyglądu (Borzyszkowska 1985: s.40; Wyczesany 2012: 69), rozwoju fizycznego (Borzyszkowska 1985: 40), pamięci mechanicznej (Kostrzewski 1981: 115; Wyczesany 2012: 70; Chrzanowska 2015: 272), pamięci skojarzeniowej, świeżej i trwałej (Kostrzewski 1981: 115; Chrzanowska 2015: 272), rozwoju emocjonalnego (Chrzanowska 2015: 275).

Sposób wartościowania opisywanych właściwości

Wśród właściwości odnoszonych w analizowanych charakterystykach do osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim można wyróżnić zarówno braki i niedoskonałości, jak i obszary normalności, zasoby a nawet po-

nadprzeciętne umiejętności. W każdej z wyodrębnionych sfer funkcjonowania (sfera fizyczno-motoryczna, sfera orientacyjno-poznawcza i sfera społeczno-emocjonalna) dominują informacje na temat niedoskonałości i zaburzeń. Uzasadnieniem takiego sposobu wartościowania opisywanych właściwości może być fakt, iż konwencja charakterystyki zakłada akcentowanie przede wszystkim zjawisk typowych, charakterystycznych, odróżniających opisywaną zbiorowość od innych. W przypadku osób z niepełnosprawnością zjawiskami tymi zdają się być niedoskonałości i braki. Należy jednak pamiętać, że w funkcjonowaniu każdego człowieka można wyróżnić również obszary normalności, posiadane przezeń zasoby. Uwzględnianie w charakterystykach jedynie braków sprawia, że uzyskiwany obraz jest niepełny, staje się bardziej opisem zjawiska niepełnosprawności, niż rzeczywistej zbiorowości ludzkiej.

Bardziej wnikliwe spojrzenie na analizowane charakterystyki pozwala dostrzec, że dominacja braków nad zasobami występuje z różnym nasileniem w poszczególnych opracowaniach. Ujawniające się pomiędzy nimi różnice dotyczą także częstotliwości pojawiania się informacji o zasobach, jak i sfer, w których są one wskazywane. Istnienie tych różnic zostało uwidocznione w tabeli 1.

Tabela 1. Obecność informacji na temat zasobów w poszczególnych sferach rozwoju – zestawienie analizowanych charakterystyk

Autor charakterystyki	Sfera									
	fizyczno-motoryczna		orientacyjno-poznawcza						społeczno-emocjonalna	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Różycka (1959)	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
Grzegorzewska (1964)		-	-	-	-	+	-	-	+	-
Kirejczyk (1964)	+		+	-	-	+	-	-	+	+
Doroszevska (1981)		+	-	-	-	+	-	-	+	-
Kostrzewski (1981)		-	-		+	+	+	+	+	-
Borzyszkowska (1985)	+	-	-		+	+	+	+	+	+
Wyczesany (1999)	-	-	-	-	-	-	+		+	+
Wyczesany (2012)	+		+	-	-	+	+	-	-	+
Chrzanowska (2015)	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+

LEGENDA:

1 – wygląd / rozwój fizyczny, 2 – motoryka, 3 – percepcja, 4 – wyobraźnia, 5 – uwaga, 6 – pamięć, 7 – myślenie, 8 – mowa, 9 – funkcjonowanie społeczne, 10 – funkcjonowanie emocjonalne

+	Występowanie informacji na temat zasobów
-	Brak informacji na temat zasobów
	Element pominięty w charakterystyce

Źródło: opracowanie własne.

Informacje na temat zasobów nie zostały uwzględnione przez niektórych autorów (Grzegorzewska 1964, Kostrzewski 1981, Wyczesany 1999, Chrzanowska 2015) przy opisie sfery fizyczno-motorycznej. Sferę tę ukazano w analizowanych charakterystykach w sposób najbardziej lakoniczny. Przyjęty sposób opisu wynika prawdopodobnie z braku właściwości wyraźnie odróżniających w zakresie funkcjonowania fizycznego osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim od pełnosprawnych. W przypadku pozostałych sfer (orientacyjno-poznawczej i społeczno-emocjonalnej) wszystkie charakterystyki uwzględniają informację o zasobach. Najczęściej ujawniane są one w opisach pamięci i funkcjonowania społecznego.

Poza wskazanymi różnicami ilościowymi, w opisach zasobów, jakimi dysponują charakteryzowane osoby daje się zauważyć zróżnicowanie jakościowe. Niekiedy atuty przypisywane osobom z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim eksponuje się w bezpośredni sposób. Pojawiają się informacje wskazujące na to, co potrafią charakteryzowane osoby, jakimi zdolnościami dysponują. Dzieje się to albo bez odwołania do określonej zbiorowości (*mają stosunkowo dobrą pamięć mechaniczną* – Borzyszkowska 1985: 42; *potrafią wykryć w pojedynczym zdaniu nielogiczność* – Różycka 1959: 67), albo ze wskazaniem na grupę odniesienia. W tym drugim przypadku autorzy informują o istnieniu podobieństw w funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim i przedstawiciele porównywanej grupy, np. *nie różnią się istotnie od sprawnych rówieśników pod względem rozumienia aktów mowy* (Chrzanowska 2015: 273), bądź, co zdarza się sporadycznie, podkreślają, iż poziom właściwości charakteryzowanych osób jest wyższy. Zrozumiałe jest, że na ogół dotyczy to efektów zestawienia z osobami z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (zob. Doroszewska 1981: 92). Jednak także porównanie do reprezentantów populacji generalnej pozwala ujawniać sytuacje, w których charakteryzowane osoby lepiej sobie radzą niż pełnosprawne, np. *prosta, prawie zupełnie mechaniczna, nieciekawca praca może być wykonana przez nie lepiej niż przez osoby w normie intelektualnej* (Różycka 1959: 85; Borzyszkowska 1985: 43), *niekiedy potrafią być bardziej skuteczni w działaniu* (Różycka 1959: 94). Obok bezpośredniego wskazywania na zasoby w analizowanych charakterystykach uwidacznia się też inny sposób przekazywania informacji w tym zakresie, polegający na sygnalizowaniu mocnych stron poprzez negację występowania ewentualnych nieprawidłowości, czy też zaburzeń, np. *nie posiadają fizycznych oznak niedorozwoju* (Różycka 1959: 59).

W wielu fragmentach analizowanych charakterystyk pojawiają się sformułowania sugerujące, iż prezentowanych zasobów nie należy odnosić do każdego przedstawiciela opisywanej grupy. Wskazuje na to obecność słów sugerujących niepowszechność występowania omawianych cech (*przeważnie, na ogół, w niektórych wypadkach*) lub też sformułowań informujących o istnieniu określonych wa-

runków, niezbędnych, by dana właściwość zaistniała: *mowa potoczna niewymagająca wyrażania bardziej skomplikowanych myśli* (Różycka 1959: 30-31), *sytuacje dobrze znane* (Chrzanowska 2015: 273), *kilkuletnia edukacja* (Różycka 1959: 30; Doroszevska 1981: 87; Kostrzewski 1981: 115), *zdolności do zarobkowania na życie w pewnych jednak określonych warunkach* (Grzegorzewska 1964: 29). Odpowiednie, sprzyjające okoliczności mogą uruchamiać i ujawniać zasoby tkwiące w osobach z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, stawać się impulsem do dalszego rozwoju.

Niekiedy autorzy charakterystyk dokonują hierarchizacji w obrębie opisywanych sprawności (np. spostrzeganie, porównywanie). Odwołując się do przykładów zwracają uwagę na czynniki warunkujące efektywność działania: *najłatwiej wyodrębniają cechy związane z powierzchnią [...] względnie łatwo ujmują cechy związane z wielkością. Trudniej jest im dostrzec, z jakiego materiału zrobiony jest dany przedmiot* (Kirejczyk 1964: 24); *najczęściej podają podobieństwo funkcyjne, rzadziej genetyczne, w wyjątkowych tylko wypadkach, podają podobieństwo rodzajowe* (Różycka 1959: 68).

Hierarchizowanie pojawia się również w odniesieniu do zaburzeń przypisywanych osobom z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim: *najbardziej zaburzone rozumowanie, następnie długotrwała pamięć mechaniczna, krótkotrwała pamięć logiczna, krótkotrwała pamięć mechaniczna i długotrwała pamięć logiczna, zaś najmniejsze stosunkowo defekty występują w zakresie trwałości uwagi* (Wyczesany 1999: 33).

Przywołane przykłady podkreślają występującą w charakteryzowanej zbiorowości dysharmonię w opanowaniu poszczególnych umiejętności, a także w jakości funkcjonowania poszczególnych procesów poznawczych.

Powiązania ukazywane pomiędzy opisywanymi właściwościami i procesami

Kolejny element, jaki uwidacznia się w trakcie analizy charakterystyk to logiczne powiązania pomiędzy poszczególnymi właściwościami charakteryzowanej zbiorowości, a także związki przyczynowo-skutkowe wyjaśniające jakość funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w odniesieniu do warunków zewnętrznych. W analizowanych opracowaniach daje się wyodrębnić dwie grupy zależności. Pierwsza z nich odwołuje się do mechanizmu generowania negatywnych następstw, powstających na bazie wcześniejszych niedoskonałości. Przykłady z tego zakresu przedstawiają się następująco:

- *Ograniczona zdolność myślenia pojęciowego dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim wpływa niekorzystnie na poziom ich percepcji* (Wyczesany 1999: 33).

- *Brak im [...] dokładnej znajomości środowiska, dokładnego zrozumienia zjawisk w nim występujących, a to powoduje niepewność w postępowaniu i zachowaniu się* (Kirejczyk 1964: 36).

Poza przywołanymi przykładami, uwzględniającymi wyłącznie dwa elementy, z których jeden pełni rolę przyczyny, a drugi – skutku, w charakterystykach można odnaleźć bardziej rozbudowane łańcuchy zależności:

- *słabość procesów syntezy i analizy korowej powoduje wyraźne uposłedzenie abstrakcyjnego myślenia, które prowadzi do ubóstwa wnioskowania i sądów* (Doroszewska 1981: 92);
- *zaburzenia mowy wpływają na powstawanie zaburzeń emocjonalnych, te zaś mogą pogłębić trudności w porozumieniu się werbalnym z otoczeniem* (Kostrzewski 1981: 115).

Ostatni przykład wskazując na zależność o charakterze cyrkularnym, w sposób szczególnie dobitny podkreśla złożoność relacji pomiędzy różnymi procesami w funkcjonowaniu człowieka. Inny rodzaj zależności jest ukazywany poprzez eksponowanie możliwości osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim wraz ze zwróceniem uwagi na niezbędne do ich zaistnienia warunki:

- *pod wpływem oddziaływania pedagogicznego ilość spostrzeżonych przedmiotów wzrasta* (Różycka 1959: 59-61);
- *[...] w wyniku postępującego wieku życia oraz nauczania, wzrasta trwałość uwagi dowolnej a także podzielność uwagi* (Kostrzewski 1981: 115);
- *najlepiej radzą sobie z wnioskowaniem w codziennych, prostych sytuacjach życiowych, a dobre wyniki uzyskują w rozumowaniu na materiale konkretnym* (Wyczesany 1999: 33);
- *w prostej, „zwyczajnej” sytuacji nie tylko się orientują, lecz i wyrażają swój sąd o niej* (Różycka 1959: 59).

W rozwiązaniach tych można upatrywać sugestii działań sprzyjających poprawie jakości funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Co więcej, ukazywanie powiązań między opisywanymi w charakterystykach zjawiskami ułatwia zrozumienie mechanizmów rządzących postępowaniem tych osób.

Zamiast podsumowania

Zagadnienia przedstawione w niniejszym artykule odnoszą się do treści analizowanych opracowań. Komplementarne wobec nich informacje dotyczące formy charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim odnajdzie Czytelnik w tekście zatytułowanym „Matryce i odbitki – próba refleksyjnego odczytania charakterystyk osób z niepełnosprawnością intelektualną

w stopniu lekkim. Część II." Tam też będzie można odnaleźć podsumowanie całości realizowanego projektu badawczego.

Bibliografia

- Antoszkiewicz E. (2016), *Tworzenie warunków edukacyjnych dla ucznia z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.
- Bobińska K., Pietras T., Gałecki P. (red.) (2012), *Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*, Wydawnictwo Continuo, Wrocław.
- Borzyszkowska H. (1985), *Oligofrenopedagogika*, PWN, Warszawa.
- Chrzanowska I. (2015), *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Doroszevska J. (1981), *Pedagogika specjalna, t. 2 – Podstawowe problemy teorii i praktyki rewalidacji poszczególnych odchyleń od normy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Dykcik W. (red.) (1997), *Pedagogika specjalna*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Głodkowska J. (1999), *Poznanie ucznia szkoły specjalnej*, WSiP, Warszawa.
- Grzegorzewska M. (1964), *Pedagogika specjalna. Skrypt wykładów*, PIPS, Warszawa.
- Jurkiewicz P. Rola B. (2010), *Model pracy z uczniem upośledzonym umysłowo w stopniu lekkim [w:] Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały szkoleniowe, cz. 2*, MEN, Warszawa.
- Kirejczyk K. (1964), *Nauczanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej ze szczególnym uwzględnieniem pracy w klasie I szkoły specjalnej dla upośledzonych umysłowo*, PZWS, Warszawa.
- Kostrzewski J. (1981), *Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo [w:] Upośledzenie umysłowe – pedagogika*, K. Kirejczyk (red.), PWN, Warszawa.
- Otrębski W. (2007), *Interakcyjny model rehabilitacji zawodowej osób z upośledzeniem umysłowym*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Różycka J. (1959), *Dziecko o obniżonej sprawności umysłowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław.
- Wyczesany J. (1994), *Oligofrenopedagogika*, Infograf, Katowice.
- Wyczesany J. (1998), *Oligofrenopedagogika. Wybrane zagadnienia pedagogiki upośledzonych umysłowo*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Wyczesany J. (1999), *Pedagogika upośledzonych umysłowo – wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Wyczesany J. (2012) *Wybrane aspekty diagnozy i terapii osób z niepełnosprawnością intelektualną [w:] Niepełnosprawność intelektualna – etiopatogeneza, epidemiologia, diagnoza, terapia*, red. K. Bobińska, T. Pietras, P. Gałecki; Wydawnictwo Continuo, Wrocław